

TÖRTÉNELMI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2018 | 3. SZÁM
LX. ÉVFOLYAM

Gulyás László Szabolcs
*Lex és consuetudo: a magyarországi jobbágyköltözés
középkori szabályrendszere*

Az 1917-es orosz forradalmak és Magyarország

Pollmann Ferenc, Paál Vince, Hajdu Tibor,
Klestenitz Tibor, Csunderlik Péter,
Balázs Eszter, Ábrahám Barna, Kaba Eszter,
Tamás Ágnes, Vörös Boldizsár

TARTALOMJEGYZÉK

LX. évfolyam, 2018. 3. szám

TANULMÁNY

Gulyás László Szabolcs • <i>Lex és consuetudo</i> : a magyarországi jobbágyköltözés középkori szabályrendszere	373
AZ 1917-ES OROSZ FORRADALMAK ÉS MAGYARORSZÁG	
Vörös Boldizsár • Szerkesztői előszó	397
Pollmann Ferenc • Jön a muszka! Megy a muszka? Az oroszországi forradalmak hatása a Monarchia hadviselésére a keleti fronton 1917-ben	399
Paál Vince • Információk az oroszországi forradalmakról – a magyar cenzúrán keresztül. A sajtóellenőrzés Magyarországon az első világháború idején	407
Hajdu Tibor • A magyar parlamenti pártok vezetői az 1917. februári orosz forradalomról	417
Klestenitz Tibor • Az oroszországi forradalmak értékelése a magyar egyházi közvéleményben	423
Csunderlik Péter • „Beszéljünk mi is oroszul, cselekedjünk mi is oroszul!” Az 1917-es oroszországi forradalmak hatása a Galilei Körre	433
Balázs Eszter • „Szinte csodás krízis”. A februári orosz forradalom értelmiségi fogadtatása Magyarországon 1917-ben	443
Ábrahám Barna • A szlovákok és az oroszországi forradalmak	459
Kaba Eszter • „Az 1917–1918-as tél Oroszországban hadifoglyaink legnehezebb időszaka lesz.” Hadifogolysorsok és az oroszországi forradalom	469
Tamás Ágnes • Az 1917. évi oroszországi események karikatúrák tükrében	479
Vörös Boldizsár • Egy vármegyei hivatalnok az 1917-es oroszországi forradalmakról, avagy eszközök az eligazodáshoz a világtörténelemben	499

„SZINTE CSODÁS KRÍZIS”¹
A februári orosz forradalom értelmiségi fogadtatása
Magyarországon 1917-ben

BALÁZS ESZTER

“AN ALMOST MIRACULOUS CRISIS”. THE RECEPTION OF THE FEBRUARY
RUSSIAN REVOLUTION IN HUNGARY IN 1917

Until 1989, the dominant memory of the Bolshevik takeover of October 1917 had as a matter of fact suppressed that of the revolution of February in the same year which, however, exerted a much deeper impact on the contemporaneous European public opinion. The centenary of that event has presented a convenient opportunity for an exploration of the reception of the Russian revolution of February 1917 in Hungary. The study examines the immediate reactions of Hungarian writers and other intellectuals ranged around major topics, such as the desire for peace, democratization, the parallel with the French Revolution, the Mitteleuropa question etc.

Keywords: World War I, Russian Revolution, reception of the Hungarian intelligence

A magyar kommunista rendszer 1989–1990-ig tabunak számító eredetmítoszáának érintetlensége miatt az 1917-es orosz forradalmak azonnali fogadtatásának sokrétűsége kevésbé ismert. E hiány részbeni orvoslására törekvő tanulmányom az 1917-es polgári demokratikus forradalom hazai értelmiségi reakcióival, értelmezéseivel foglalkozik. Az orosz forradalmak egykorú magyarországi hatásának kutatása ugyanis csak első ránézésre tűnik kiterjedtnek: valójában a legtöbb tanulmány az októberi hatalomátvétellel foglalkozik, sőt, e tekintetben is esetleges, kikre mennyi figyelem jutott. Átfogóan csak a radikális szociáldemokratákra gyakorolt hatást elemezték az 1917. októberi bolsevik hatalomátvétellel kapcsolatban. Az írók, értelmiségiek megközelítései vagy leegyszerűsített, teleologikus szemléletű narratívába helyezve, szűk válogatást kínáló történeti munkákban, vagy megemlékezésjellegű válogatásokban szerepeltek, érdemi elemzés nélkül.² A teleologikus szemléletet évtizedekre szólóan meghatározta Lukács György 1949-ben

Balázs Eszter PhD, főiskolai docens, Kodolányi János Egyetem, kutató, Petőfi Irodalmi Múzeum – Kassák Múzeum. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Jászai Oszkár: Középeurópa és Nyugateurópa. *Világ* 1917. július 29. 3.

² József Farkas: „Rohanunk a forradalomba”. *A modern magyar irodalom útja (1914–1919)*. Bp., 1957.; József Farkas: „Rohanunk a forradalomba”. *A magyar irodalom eszmélése*. Bp., 1969.; Remete László: *Így látták a kortársak*

alig burkolt fenyegetésnek is beillő figyelmeztetése a magyar értelmiség számára, miszerint az „1917-es forradalom” – a kifejezés természetesen már csak az októberi hatalomátvételre utalt – vízvázlatzó jelentőséggel bír megítélésükkor: „Az orosz forradalom 1917-es győzelmével pedig döntő fordulat állott be haladás és reakció tartalmában. Most már – végső fokon – az dönti el valamely egyén vagy irány haladó vagy reakciós mivoltát, hogy a világ ilyen átalakulásához, az emberiség itt megnyíló új perspektívájához hogyan viszonylik.”³ Mindez szükségszerűen vezetett a magyar irodalmi, szellemi élet 1945 előtti térképének egyoldalú ábrázolásához, különösen az első világháború végére vonatkozóan: voltak akik rajta maradtak, és voltak akik eltűntek onnan. Az októberi hatalomátvétel domináns történeti emlékezete szükségszerűen elnyomta a korabeli európai közvéleményt sokkal inkább felkavaró februári forradalomét. A mostani centenáriumi jó alkalom e térkép és emlékezet újrajrálásához, gazdagításához.

Az orosz ellenség képe az első világháborúban

Az oroszországi forradalom Európa-szerte polarizálta a közvéleményt, „egyaránt keltve magasan szárnyaló reményt és lesújtó aggodalmat”.⁴ Miközben az antant sajtója üdvözölte a forradalmat, amitől szabadságot és demokratizálódást remélt, attól is tartott, nehogy a nagy szövetséges kilépjen a háborúból.⁵ A megnyilatkozásokat leginkább óvatosság és gyanakvás jellemezte. Az orosz forradalom a bel- és külpolitikára is jelentős hatással volt, és a hadseregeket – különösképp a központi hatalmak esetében – nagy várakozással töltötte el. A keleti fronton például gyakorivá váltak a katonabarátkozások.⁶ A legelső, békeváró reakciókat leszámítva azonban a fogadtatás a magyar sajtóban is sokrétű volt.

Az európai naptár szerint március 13-án, kedden adott hírt a magyar sajtó a februári orosz forradalom tényéről (általában nem a címlapon), majd három nappal később – az európai sajtóhoz hasonlóan – (már a címlapon) beszámolt a cári rendszer március 15-i összeomlásáról és a forradalom győzelméről is. Az ezt követő hetekben, hónapokban az oroszországi események szinte végig uralták a címlapokat. A cárizmus megdöntése váratlan kedvező fordulatnak tűnt a civilizációs konfliktusként (is) megjelenített háborúban, ahol a „civilizált Monarchia” védekezik az életére törő „barbár Oroszországgal” szemben. Éppen ezért a cári Oroszország összeomlásáig a harctéri ellenségek iránti

(1917–1919): az 1917–18-as magyarországi sajtó az orosz proletárforradalomról. Bp., 1957.; *Így látták a kortársak (1917–1919). Magyar írók, költők, publicisták a Nagy Októberéről.* Bp., 1977.

³ Lukács György: Elnöki székfoglaló beszéd. *Irodalomtörténet* 37 (1949) 24.

⁴ Marczali Henrik: Az orosz forradalom. *Magyar Figyelő* 7 (1917) április–június. 217.

⁵ Lásd pl. Nagy-Britanniához: <http://www2.warwick.ac.uk/services/library/mrc/explore/further/digital/russia> (legutóbbi megtekintés: 2018. február 26.); Éric Aunoble: 1917 vu de France : prudence et méfiance. *L'Histoire* <http://www.lhistoire.fr/1917-vu-de-france-prudence-et-m%C3%A9fiance> (legutóbbi megtekintés: 2018. február 28.).

⁶ A Monarchiához lásd Manfred Rauchensteiner: *The First World War and the End of the Habsburg Monarchy.* Wien, 2014. 702–703.; Galántai József: *Magyarország az első világháborúban.* Bp., 1988. [2. kiad.] 377–378.

gyűlölet skáláján az oroszellenesség előkelő helyen állt, nem ritkán „főellenségnek”⁷ is nevezték. Az első világháború kitörését követően a magyar közvéleményt tradicionálisan jellemző bizalmatlanság és ellenérzés szó szerint félelemmel vegyes gyűlöletté fajult, amelynek a forrása – a tömegsajtó bevett szóhasználatát idézve – „az orosz koloszuszus”, az „orosz fantom” inváziójától való félelem volt. Főképp eleinte élet-halál harc-ként állították be a küzdelmet.⁸ Ezt a képzetet maga Oroszország is táplálta: 1913-ban Miklós cár kijelentette, az osztrák birodalom szétbomlása csak idő kérdése,⁹ 1914 szeptemberében pedig az orosz külügyminisztériumban a Monarchia három részre osztását, 1915 januárjában pedig a feldarabolását tervezték.¹⁰ Ezek után nem véletlen, hogy ifjabb Andrassy Gyula 1915 tavaszán megjelentetett *Kinek a bűne a háború?* című könyvében egyenesen a főbűnös szerepét osztotta Oroszországra a „támadó háborúban”. A könyv olyannyira népszerű volt, hogy a háborúval kritikus – de azt 1918-ig radikálisan nem elutasító – *Huszadik Században* is nagy elismerést vívott ki.¹¹ A különböző politikai pártok ugyanakkor más-más érveket sorakoztattak fel a cári Oroszország felszámolása mellett: akárcsak Németországban, a szociáldemokraták a munkások és a szabadságjogok elnyomóját látták benne,¹² míg a kormányzó liberális konzervatívok – ahogy a német politikai vezetés és a sajtó is¹³ –, a „keleti barbarizmus” elleni harcra szólítottak fel, összemossa a cárt a néppel. A háború harmadik évétől azonban a Monarchiában, ahogy Németországban is, egyre inkább azzal a reménnyel kötötték össze az orosz mozgólódásokat, hogy az csökkenteni az orosz hadsereg harcértékét, amely máskülönben verhetetlennek tűnt óriási méretei miatt.¹⁴ Annak az esélye, hogy legalább a keleti hadszíntéren ritkábbak lesznek az offenzívák, a februári forradalommal hirtelen elérhető távolságra került. A magyar parlament márciusi, az orosz forradalom melletti nyilatkozatát például ez a remélt katonai fordulatba vetett hit táplálta.¹⁵

⁷ Lásd pl. szerk.: Auffenberg győzelme. *Pesti Hirlap* 1914. szeptember 3. 1.

⁸ Lásd pl. Ignotus: Az orosz háború. *Nyugat* 1914. november 16. 456.

⁹ Idézi Richard John Evans: Az első világháború keletkezése új megközelítésben. In: *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. Főszerk. Majoros István. Bp., 2014. 48.

¹⁰ Romsics Ignác: A nagyhatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. In: *Az első világháború következményei Magyarországon*. Szerk. Thomka Béla. Bp., 2015. 28–29.

¹¹ m-h. [Méray-Horváth Hároly]: A háború oka és célja. (Gróf Andrassy Gyula: *Kinek a bűne a háború?* Bp., Franklin, 1915) *Huszadik Század* 16 (1916) 151–153.

¹² Móricz Zsigmond ezzel összhangban azt vallotta: a magyar katonák az oroszok felszabadításáért is küzdenek. (Czine Mihály: *Móricz Zsigmond útja a forradalmakig*. Bp., 1960. 464–465.) A fronton orvosként szolgáló Csáth Géza pedig abban bízott, hogy a kisebbségben lévő magyar haderő, amely demokratikus, intelligens és kitartó, diadalmaskodni fog a despotikus, embervesztésével nem törődő orosz. (Csáth Géza levele Rajz Sándornak [1914. október 19.]. In: Csáth Géza: *Emlékirataim a nagy évről. Háborús visszaemlékezések és levelek*. Szeged, 2005. 158.)

¹³ Jeffrey Verhey: *The Spirit of 1914. Militarism, Myth and Mobilization in Germany*. Cambridge, 2000. 118.

¹⁴ Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja (1914–1918)*. Bp., 2014. 286. Kassák ön-életírásában ezt korábbra teszi: a Monarchia a kezdetektől csapatainak harc-készlettségét kívánta növelni az efféle, Kassák szerint tendenciózus sajtóhírekkel. (Kassák Lajos: *Egy ember élete*. I–II. Bp., 1983. II. 190.)

¹⁵ Varga Lajos: *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon (1914–1919)*. Bp., 2010. 93.

A cári önkény megdöntése közelebb hozza a békét

„[...] én szeretem hinni, hogy az orosz forradalom, ha becsületes és győzelmes marad, igenis meghozhatja a világbékét. [...] Ha valóban népszabadság fakadna az orosz forradalomból: nem imádkozunk magunk ellen, ha győzelmét kívánjuk” – ezt a *Nyugat* főszerkesztője, Ignotus jegyezte le a polgári progresszió lapjában, a *Világban* vezetett rovatában. Ezzel az értékeléssel a magyar értelmiség nagy többsége – a hatalomközeli értelmiségtől kezdve a polgári radikálisokon át a szociáldemokratákig – egyetértett.¹⁶ Rákosi Jenőnek, a konzervatív *Budapesti Hírlap* teljhatalmú szerkesztőjének első reakciója is összecseng ezzel: „Lehet, hogy a véresképű forradalom, mely Pétervár utcáin csatangol, Európára nézve és az egész világra nézve az első békehírnök.”¹⁷ Jó néhány költő versbe is szedte lelkesedését: a magyar katonaköltő ideáltípusát 1915 elejétől hivatalosan is megtestesítő Gyóni Géza például a krasznnojarszki fogságban több versében is megünnepelte a cárizmus megdöntését.¹⁸ (Azt azonban nem érthette meg, hogy a fogságból haza is térjen, mert 1917 nyarán behalt a tifusz szövődményeibe.) Legismertebb ilyen verse, *Az utolsó tánc* az önkény és a babonák feletti győzelmet üdvözlő.¹⁹ A háborús lelkesedés fenntartása, valamint a harctéri ellenség elleni gyűlöletkeltés jegyében született versek szerzője, Kiss Menyhért is gratulált a muzsiknak, amiért ledöntötte az „agyagbálványt”²⁰ – és amiért később, az ellenforradalmi Horthy-rendszerben meg is kapta a magáét Pintér Jenő irodalomtörténésztől: „Még az orosz forradalom dicsőítése is megszólal. (1916–1917.) Rémes csalódás! Utóbb elfordul ettől a szörnyszülöttől.”²¹

Kevésé meglepő persze, hogy a háborútól már elfordult, vagy eredetileg is pacifista költők szintén üdvözölték a forradalmat: Somlyó Zoltán költő, többek között a *Múlt és Jövő* zsidó kulturális folyóirat szerzője is versbe szedte a cár futását.²² Ez egybecsengett a hazai zsidóság összes irányzatának véleményével, amely a cári rendszerben látta megtestesülni a kelet-európai zsidóságra nehezedő elnyomást, és egyben a hazát, Magyarországot és a Monarchiát fenyegető veszélyt. A háború eleje óta pacifista kezdő költő, Reményik Sándor az önkény bukását az emberiség megváltásaként aposztrofálta.²³ Jó pár író levelezése hasonló eufóriáról tanúskodik: Balázs Béla például egyik márciusi levelében gratulált Lukács Györgynek és feleségének, a forradalmár festőnő, Jelena Grabenkónak: „Most, tudom, nagyon izgatottak lehettek. *Lénát ölelem az oroszokért!! Ez mindent megért!*”²⁴ E reményteli megnyilatkozások összhangban voltak a politikai elit véleményével és általában

¹⁶ Ignotus: Az orosz forradalom. *Világ* 1917. március 18. 1–2.

¹⁷ Szerk. [Rákosi Jenő]: Forradalom? *Budapesti Hírlap* 1917. március 13. 1.

¹⁸ Lásd Gyóni Géza: *Rabságban. Utolsó versek (1915–1917)*. Bp., 1919.

¹⁹ Hajdu Tibor: Katonák, hivatásos tisztek szerepe a magyar és az orosz forradalmakban (1917–1921). *Történelmi Szemle* 51 (2009) 533.

²⁰ Kiss Menyhért: Hol van Márczius? In: Hangay Sándor – Kiss Menyhért – Oláh Gábor: *Háborús versek*. Bp., 1917. 48–50.

²¹ Pintér Jenő: Bírálótok. *Irodalomtörténet* 18 (1929) 192.

²² Somlyó Zoltán: Hol van a cár? *Borsszem Jankó* 1917. április 29.

²³ Reményik Sándor: Forradalom. *A Hét* 1917. április 22.

²⁴ *A Vasárnapi Kör. Dokumentumok*. Összeáll. Karádi Éva – Vezér Erzsébet. Bp., 1980. 141.

a közvéleménnyel is nemcsak Magyarországon, hanem Monarchia-szerte: senki sem tudta ugyanis megjósolni az orosz forradalom következményeit, és a forradalmat eleinte az általános békevágygal és az Oroszországgal kötendő különbéké reményével kapcsolták össze mind a frontokon, mind a hátszágokban.²⁵

Visszatérve Ignotus előbb csak félig idézett gondolatmenetére, annak második felével azonban aligha értett egyet mindenki. Ignotus ugyanis – a legtöbb progresszista vagy baloldali értelmiségijhez hasonlóan – azt remélte, „a világszabadság próbál kibontakozni a világvergődésből”. A politikatörténeti feldolgozásoknak köszönhetően jobban ismert tény, hogy néhány hét elteltével a hatalom képviselői és az értelmiségi holdudvar már kritikus hangra váltott: a „világszabadság” gondolata visszariasztotta őket a nemzetiiségi kérdésben merev álláspontjuk, valamint a további demokratikus társadalmi követelések gyors terjedésének lehetősége miatt. E két kérdéskör azért is kapcsolódhatott össze, mert míg az orosz forradalom általában jelentett demokratizálódást, illetve a köztársasági eszme győzelmét, addig a háborúba 1917. április 6-án belépett Egyesült Államokat irányító Wilson elképzelései között az új európai rend alapjaként a „nemzeti önrendelkezés” szerepelt. A Monarchia hatalmi elitje e fejleményeket együtt és külön-külön is fenyegetőnek vélte a soketnikumú dinasztikus birodalomra nézve.²⁶ Míg Magyarországon a nemzeti önrendelkezésnek még a gondolatát is elvetették, a választójog kiszélesítése 1916 augusztusa után már felkerült a parlamenti viták napirendjére, jóllehet eleinte a függetlenségi-ek tematizálták, akik kizárólag a harctéri hősiességhez kötötték volna.²⁷ Parlamenten kívül számos más politikai erő is reformot követelt, köztük a legerősebbek, a szociáldemokraták, ráadásul ők a legrégebb óta.²⁸ A parlamenti ellenzék erősödését a *Borsszem Jankó* április elején egyenesen az orosz forradalomra vezette vissza: „az ellenzék az orosz forradalomnak köszönheti első sikerét”.²⁹ Egy május eleji, a *Magyar Figyelő*-ben megjelent írás szerint pedig „a szabadság nagy tüze, amely Oroszországban kigyulladt, beleveti lángnyelveit a magyar közélet langyos clair-obscurjébe is és nálunk most igen sok izgatott beszéd esik megint a demokráciáról”.³⁰ (Mint az köztudott, ez azért is volt égető kérdés, mert a választójog Magyarországon is kétségbe vonta a nemesi és polgári vezető osztályok politikai hegemoniára és társadalmi privilégiumokra irányuló hagyományos igényét, és ebből fakadóan a politikai megkülönböztetést.³¹)

A hatalmon lévő Munkapárt és értelmiségi körének azonban minden igyekezete hiába volt: a választójog kérdését a februári orosz forradalom a nyilvánosság kellős köze-

²⁵ Rauchensteiner: *The First World War*, 700.

²⁶ Uo. 705.

²⁷ A „hősök választójogáról” 1915. április 25-én javaslatot terjesztette be Rakovszky István néppárti képviselő. 1916–1917 fordulóján ezt az ötletet – amely a választásra jogosultak körét nem növelte számottevően – éppen az általános választójog alternatívájaként, lényegében „elterelő hadműveletként” hozta napirendre a függetlenségi ellenzék.

²⁸ Varga: *Háború, forradalom*, 88., 138.

²⁹ *Borsszem Jankó* 1917. április 8. 12.

³⁰ Sz. n.: *Demokrácia és a magyarság*. *Magyar Figyelő* 7 (1917) április–június. 203.

³¹ Lásd a hasonló folyamatokat Németországban: Hans-Ulrich Wehler: *A második harmincéves háború. In: Az első világháború. A XX. század oktatásztrófája*. Szerk. Stephan Burgdorff – Klaus Wiegrefe. Bp., 2010. 30.

pébe repítette, onnan elmozdítani már nem lehetett; a téma egész tavasszal uralta a parlamenti napirendet és a híreket is. Sőt, köztudottan Tisza István május végi lemondásához is az vezetett, hogy a magyar miniszterelnök nem támogatta az új uralkodó jogkiterjesztéssel kapcsolatos reformterveit és a különbékére irányuló politikáját. Augusztusban pedig – amikor Tisza bukását követően már felállt a választójogi blokk – Réz Mihály konzervatív ideológus fejcsóválva állapította meg: az orosz forradalomra hivatkozva a demokratizálódást Magyarországon is „világáramlatnak” állítják be, „ami hibás meggyőződés, de őszinte hiten alapuló”.³²

Forradalommal terhes háború

1917 tavaszán Jászi Oszkár a *Világban* továbbfűzte azt, amit Ignótyus „a világháborúban született világszabadságról” mondott: a társadalomtudós *Ex Oriente lux!* című – már a címben is új orientációt bejelentő – írásában a háborút a forradalom „véreskező szülésmestereként” aposztrofálta.³³ (A szabadságjogokat teremtő háború gondolata Marxéktól származott.) Ebből következően még akkor is, ha nem vet véget rögtön a háborúnak, „az emberi haladásnak egyik legbiztosabb erődítménye marad”. *Teremtő fejlődés* című írásában pedig kétféle megközelítést is javasolt – egy racionálisat és egy gnosztikusot: (1) „e katalizmának valami értelme, tendenciája, logosa van”; (2) „ez a háború az az ördögi erő, amely a rosszat akarja s a jó felé viszi”.³⁴ Jászi progresszív Oroszország-képének egy „kettős Oroszország”-kép volt az alapja, miszerint az elnyomó politikai Oroszországgal szemben áll a szellemi Oroszország. Természetesen ez a reprezentáció eredetileg maguktól az orosz íróktól származott, és Magyarországon már a háború előtt is ismert volt. Az orosz írók belső emigrációját és az „orosz rejtély” értelmezésében játszott szerepét elsőként Schöpflin Aladár tematizálta háborús értelmezési keretben 1914 végén.³⁵ Oláh Gábor is utal erre 1915 elején: az orosz írók „emberszeretete, egy jobb világért sóvárgása: nem örök serkentője volt-e a mi lelkünknek is?”³⁶ Általánosságban is elmondható, hogy az első világháborúban az európai értelmiségre jellemző háborúkultúra egyik fontos eleme volt az ellenfél „megkettőzése”: erre példa a magyar írók, értelmiségiek „kettős Oroszország”-képéhez hasonlóan – amit Túri Béla kanonok háborús könyvének *A kettős orosz lélek* című fejezete plasztikusan is tükröz³⁷ – a francia és brit írók egy része által formált „militarista kontra szellemi” Németország képe is, vagy ahogyan a német és az osztrák-magyar értelmiség igyekezett Shakespeare-t leválasztani a „perfid” Angliáról.

³² Réz Mihály: A demokrácia és a magyarság. *Magyar Figyelő* 7 (1917) július–szeptember. 145–147.

³³ Jászi Oszkár: *Ex Oriente lux! Világ* 1917. március 25. 1.

³⁴ Jászi Oszkár: *Teremtő fejlődés. Világ* 1917. április 8. 1–2.

³⁵ Schöpflin Aladár: *Az orosz rejtély. Nyugat* 1914. november 16. 467–471.

³⁶ Oláh Gábor: *Háború és háborús költészet III. Új Nemzedék* 1915. február 14. 11. Ennek háború alatti pandantja volt az ágyútölteleknek szánt, jámbor és tudatlan parasztszármazású orosz katona képe.

³⁷ Túri Béla: *A háború belülről nézve*. Bp., 1916.

Jászi gnosztikus megközelítése azonban nem aratott osztatlan sikert baráti körében. Egyik ilyen kritikusa szerint – akinek véleményét Jászi interpretálásán keresztül ismerhetjük meg – a forradalmat szülő háborúval kapcsolatos érvelés nem más, mint „a szavak és a lényeg temperamentumos összezavarása, újabb *sazrifico dell'intelletto* a háború ocsmány bálványá előtt”, mivel a forradalom nem feltétlenül haladás, és erőszakba is fordulhat.³⁸ A polgári radikálisok vezére szerint ez a „minden mindegy” álláspontja, és önmagában az, hogy az értelmiség feláldozza a forradalomért „vagyoná, szellemi és erkölcsi energiái legjavát”, szemében legitimálja a forradalmat. E vita az orosz forradalommal kapcsolatosan az érzelemdús, lírai hangvételi, versus értelemalapú megközelítések alapvető ellentmondásaira is rámutat, jóllehet mindketten „lírikus kitöréssel” vádolták a másikat.³⁹ A meglehetősen bizonytalan hírszolgálat feltételei közepette egyébként a kortársak maguk is szóvá tették az információk kuszaságát, zavarosságát, átmenetiségét, és tájékozottság helyett inkább „hiedelemről”,⁴⁰ „optikai csalódásról”⁴¹ beszéltek – ami a békekilátás mellett szintén magyarázatot ad az érzelemtelített, lírai hangvételi megközelítések túlsúlyára.

Jászi *Ex oriente lux!* című írása ellen Hatvany Lajos is kifakadt a *Pesti Napló*-ban (amelynek az év elején lett a tulajdonosa). Nehezményezte, hogy a polgári radikálisok vezére szerint az orosz forradalom önmagában kellő magyarázat az eddigi szenvedésekre; „a természet akarta vagy egy tucat népnek vére árán az orosz államot felszabadítani. [...] A háború pedig mint szükségszerű biológiai folyamat fényesen igazolva van. [...] És doctrineaire bölcseink [Jászi Oszkárék] irigylésre méltó kéjérzettel morzsolják és ropogtatják foguk közt ezt a két jó és ízletes szót: *Evolutio* meg *revolutio*. Hurrah, éljen zsvio. Most a francia forradalmat is lepipáljuk.”⁴² Hatvany szerint az orosz forradalmat – és más forradalmakat is – nem az értelmiség, hanem valójában a tömegek mozgatják: „Az orosz revolutio ép oly kevésbé evolutio, – amennyiben evolválás az emberi boldogság vagy mondjuk csak az emberi józan ész uralmának korszakát értem – mint az eddigi revolutiók. A *Természet* ma is csak természet: öntudatlan, tompa és céltalan ostobaságában mythosi méretű. [...] és az ember sem kivétel a természetben. [...] És minthogy az orosz forradalmat emberek csinálják, mit várhatunk az orosz forradalomtól? [...] Ne feledjük el, hogy az orosz nem a feje, hanem alteste, hasa, korgó gyomra mozgatja. Az állati szervek műve a forradalom is.”⁴³ Hatvany szerint ez nem azt jelenti, hogy aki helyben van, ne támogassa az orosz változásokat, hanem azt, hogy aki Pesten tartózkodik – azaz távol az orosz eseményektől –, az maradjon tárgyilagos, és az aggodalmait se hallgassa el, ugyanis könnyen előfordulhat, hogy az orosz forradalom diktatúrába vagy akár ellenforradalomba is

³⁸ Jászi: *Ex Oriente lux*, 1.

³⁹ Jászi: *Teremtő fejlődés*, 2. A szimbolikus olvasatot hangsúlyozó, lírai hangvételi magyarázatok Franciaországban is elterjedtek voltak, különösen az októberi hatalomátvétellel kapcsolatosan. (Christophe Prochasson: *Les intellectuels, le socialisme et la guerre, 1900–1938*. Paris, 1993. 181.)

⁴⁰ Kosztolányi Dezső: *Orosz köztársaság*. *Nagyvárad Napló* 1917. március 20. 2.

⁴¹ Szöllősi Zsigmond: *Az orosz robbanás*. *Vasárnapi Újság* 1917. március 25. 188.

⁴² Hatvany Lajos: *A kétféle természet*. *Pesti Napló* 1917. április 4. 2.

⁴³ Uo.

torkollhat. Hatvany a swifti szkepszis álláspontjára helyezkedett: „A fejeket és a fejlődést szkepszissel nézi, aki a fejek alatt megnézett valaha csupasz, emberi törzset. [...] Így kell az orosz forradalmat nézni. Sajnos, nem másképp. Gőz nélkül. Közben szépen elismervén, hogy ez az utóbbi évtizedek legnagyobb eseménye. De nem azért, mert a régi rend helyébe új fog lépni – új jelszavakkal, új igazságtalanságokkal –, hanem mert a központi hatalmak számára – remélhetőleg, ha ugyan számításunk nem csal – némi coinecturális haszon néz ki az orosz forradalomból. Talán gyöngül az ellenség? Talán békét óhajt?”

Úgy vélte, Jászit ezzel szemben „inkább vérmérséklete vezette, mint a higgadt megfontolás. A szavakat és képeket tévesztette össze a gondolattal [...]” Szerinte Jászi helyett Babits Mihályra kell hallgatni, aki „jobb útmutató vezér a legnagyobb felkészültségű biológusnál vagy szociológusnál, mert költő, jó költő [...]”.⁴⁴ Hatvany az utópikus gondolkodást is elvetette: Nem „világtörvényeket” kell keresni „a viláagszurdumok közt”, nem utópiában kell gondolkodni, mint a „doktrínerek”, hanem bölcsen figyelni a valóságot. Még 1917 augusztusában is „háborús butasággal” vádolta meg vitapartnerét, mert az továbbra is kitart amellett, hogy „természet törvénye volt ez a háború, mely az emberiségnek jobb korszakát hozza felénk”.⁴⁵ Hatvany hangot adott erős kételyeinek: „Micsoda jó és micsoda jobb lehet az, szorongva kérdelem, ami ezen a véres szennyes úton jó felénk? Mit lehet még ezután is jót várni az emberiségtől? Ki tudja, hogy a „szociológusok” által jönni látott jobb jövő nem „új reménytelen tömeggyilkosságok felé fog haladni?” Hatvany Jászival való vitájában tehát az orosz forradalom inkább érzelmalapú, illetve inkább elemző, racionális megközelítései, valamint a háború különbözőféle értelmezései csaptak össze.

Előrelépés a forradalmak terén

Térjünk vissza Jászi első, 1917. márciusi gondolatmenetéhez, amely a forradalmak terén való haladás kérdésével is kiegészült: „a földkerekség legrettenetesebb autokráciája romokban hever s egy szellemi és erkölcsi kincsekkel pazarul megáldott nép lerázza bilincseit, hogy közös európai kultúránkat és szabadságainkat továbbvigye.”⁴⁶ Az orosz forradalom „új színeket visz az elkopott demokratikus palettára”: „imponáló bátorsággal néz szembe olyan problémákkal is, melyeket még nem oldott meg a nyugateurópai fejlődés” (például nemzeti autonómia, női egyenjogúság, szabad föld). Másik, fentebb elemzett írásában már dominóeffektust is remélt.⁴⁷ Ignotus hasonlóképp nagyon bizakodó volt: „úgy látszik, az orosz forradalmat nem lehet túlbecsülni. Vagyis úgy fest, minden nagyot és szépet várhatni tőle.”⁴⁸ Miután elmaradt a gyors ellenforradalom, ezért – szemben a korábbi forradalmakkal – az orosz forradalom „haladás a forradalmak terén”, és nem más, mint „az első

⁴⁴ Hatvany Lajos: A kétféle természet, 2.

⁴⁵ Hatvany Lajos: Ötvenezer könyv, *hétmillió halott* (Írók, tudósok és pacifisták VII). *Pesti Napló* 1917. szeptember 2. 9–10.

⁴⁶ Jászi: *Ex Oriente lux*, 1.

⁴⁷ Jászi: *Teremtő fejlődés*, 2.

⁴⁸ Ignotus: Két és egy félhét forradalom. *Világ* 1917. április 1. 1–2.

szocialista, sőt szociáldemokrata forradalom”. Szász Zoltán újságíró (*Pesti Hírlap, Új Idők, Világ*) szintén a véres földből kiserkent „népjogok tavaszát” ünnepelte.⁴⁹ Velük szemben a konzervatív Rákosi Jenő kétségbe vonta az automatikus haladást: a demokratizálódás szerinte csak állandósult frázis; hol szabadság van, ott demokrácia is lesz, de nem kell siettetni, hiszen elég csak a nyugati demokráciák példáját megnézni, mert ezek háborús diktatúrája szerinte minden, a demokráciák és a béke közé egyenlőséget tevő illúziót romba döntött.⁵⁰

„A nagy francia forradalom története [...]– vezérfonal”

Várnai Zseni pacifista és baloldali költő – neki köszönhetjük a fiaikat elvesztő anyák fájdalmának elementáris erejű költői ábrázolását a háború alatt – áprilisi versében Batsányi János híres sorait parafrázeálta: égő szemekkel most Szent-Pétervárra figyelünk és „mint Páris lelke egykor, csodát szült most az Óra”.⁵¹ Nem ő volt az egyetlen, aki ehhez az összehasonlításhoz fordult. Jászi Oszkár szerint a francia forradalom óta nem volt nagyobb horderejű esemény a világon, és Ignotus is jónak találta a párhuzamot, bár szerinte a francia példa szerint egykor „demokratizálódás és imperializálódás elég jól megfért egymással”.⁵² Ugyanakkor sietett megnyugtani olvasóit: még ha nem is azonnali „a béke csodája”, ez a forradalom „nem sötétbe való ugrás” – mert azóta mindenki tanult a történelemből.⁵³ A konzervatív liberális történész, Marczali Henrik szintén a francia párhuzamot hangsúlyozta, kiemelve: „az orosz forradalmi lázadás” még hosszú ideig nem fog békét hozni. Ugyanakkor hosszú távon Marczali is optimistának mutatkozott: sikerült legyőzni a szörnyű bürokráciát és az orosz oktatás is fejlődésnek indulhat.⁵⁴ A két forradalom teljes analógiáját azonban csak az októberi események után radikalizálódott szociáldemokrata pártértelmiségiek hangsúlyozzák majd: 1918 májusában Kunfi Zsigmond Marx születésének centenáriuma apropóján a két forradalmat szinte megfeleltette egymással.⁵⁵

A *Nyugat* írója, Karinthy Frigyes minden tekintetben pesszimistább és kritikusabb volt az előbb említett progresszista írónál, értelmiségieknél.⁵⁶ Bár azon melegében üdvözölte a februári forradalmat, rögtön figyelmeztetett is a rá jellemző ironikus stílusban: a francia forradalommal ellentétben az oroszoknak nem szabad elvesznie a jelszavakban, a vég nélküli vitákban és a túlzott törvénykezésben; egy feladata van: „az emberi szabadság” biztosítása. Az új дума, jegyezte meg viccelődve, ne legyen csak дума... Barátja, Kosztolányi Dezső kevésbé volt konkrét és jobban kapcsolódott az „orosz rejtély” képzetéhez: a forradalom lázas állapot, „csoda”, de egyúttal azt is megelőlegezte: az orosz for-

⁴⁹ Szász Zoltán: Az entente lefegyverzése. *Világ* 1917. május 18. 1.

⁵⁰ Szerk. [Rákosi Jenő]: A demokratizálódás. *Budapesti Hírlap* 1917. április 20. 1.; Réz: A demokrácia és a magyarság. 146–147.

⁵¹ Várnai Zseni: Élet, szabadság... *Népszava* 1917. április 9.

⁵² Ignotus: Két és egy félhét forradalom, 1–2.

⁵³ Ignotus: Demokrácia. *Világ* 1917. május 13. 1–2.

⁵⁴ Marczali: Az orosz forradalom, 217.

⁵⁵ Kunfi Zsigmond: Marx. *Szocializmus* 10 (1918) 5.

⁵⁶ Karinthy Frigyes: Az új forradalom. *Pesti Napló* 1917. március 18. 3.

radalom nagyobb ugrást jelent majd Oroszországnak, mint a francia forradalom Franciaországnak.⁵⁷ Mindenesetre – bökte oda maliciózan – még ízelgeti a valaha létező legnagyobb oxymoront, hogy „orosz köztársaság”. Szöllősi Zsigmond a jól ismert toposzt, az orosz nép rejtelmességét és ellentmondásosságát boncolgatta, miközben az orosz zsarnokság összeomlását egyenesen a németeknek tulajdonította.⁵⁸

Míg Kosztolányi „nagy ugrást” remélt, Rákosi Jenő éppen hogy a „túl nagy ugrásoktól” óvta az orosz vezetést.⁵⁹ Április eleji vezércikkében már teljesen kiábrándultnak tűnt, és a forradalom magyar rajongóinak azt vetette a szemére, hogy elfeledkeztek Róma és a francia forradalom példájáról, mondván, „az emberiség csak gazdát cserélt, amikor erőszakos úton fölforgatta az idejétmúlt fönnálló rendet azzal a szándékkal, hogy újat, jobbat, tökéletesebbet alkosson helyette”.⁶⁰ Sőt a forradalmak, vélekedtek egybehangzóan a konzervatív oldalon, még több vért követelnek, mint a háborúk.

A magyar (kongregációs) katolikus kulturális folyóiratok cikkei – hűen a hazai klérus mindenkori forradalomellenességéhez – szintén a forradalomért lelkesedő magyar megnyilvánulásokat tűzték tollhegyre, és a harctéri ellenség elleni gyűlöletkeltés helyett a belső ellenségeresést szorgalmazták. Burján Károly például azt vetette a „szabadkőműves” *Világ* szemére, hogy a háború bírálata közben egy még véresebb eseményre izgatja a magyar olvasókat, előkészítendő a „faji materializmus” érvényesülését. Ez utóbbi megfogalmazás a zsidóság befolyásszerzésének képzetéhez kapcsolódik, amely ekkor kezdett eluralkodni a lapban.⁶¹ Az Ausztria-ellenes, a választójog kiszélesítését is célul tűző és 1916-tól fokozottan antiszemita jobboldali értelmiség lapjában, az *Új Nemzedék*ben szintén megjelentek hasonló képzetek az orosz forradalommal kapcsolatban – egy, erre az értelmiségi csoportra jellemző sajátossággal együtt: ritka kivételként ugyanis ők nem osztották a békébe vetett általános reményt. Magyarázatok szerint a februári forradalom nem más, mint az import liberalizmus puccsa, amely megosztja az orosz társadalmat, hiszen a nép óvakodik a főként a zsidók által képviselt külföldi eszméktől.⁶² Az orosz forradalom nyílt antiszemita interpretációja az októberi eseményeket követően csak tovább erősödött a lapban.

Lesz-e európai forradalmi hullám?

A német császárnak a választójog kiszélesítéséről szóló nyilatkozata táptalaja volt a forradalmi hullámmal kapcsolatos hazai reménykedésnek is: „Mi más a császári szózat”, kommentálta a sajtóban széltében-hosszában idézett mondatokat Jászi, „mint maga a történelem logikája, mely az orosz cárizmus ledöntése után levonja a további kikerülhetetlen következményt: a [... – cenzúrázva] militarizmus megszüntetését. [...] A csoda megtörtént. Elindult

⁵⁷ Kosztolányi: *Orosz köztársaság*, 2.

⁵⁸ Szigma [Szöllősi Zsigmond]: *Az orosz nép. Vasárnapi Újság* 1917. április 15. 240.

⁵⁹ Szerk. [Rákosi Jenő]: *Orosz köztársaság. Budapesti Hírlap* 1917. március 27. 1.

⁶⁰ Szerk. [Rákosi Jenő]: *A forradalom dicsőítése. Budapesti Hírlap* 1917. április 1. 1–2.

⁶¹ B. K. [Burján Károly]: *Forradalmi biztatások. Magyar Kultúra* 1917. április 5. 329–330.

⁶² Marco [Márkus László]: *Följegyzések. Orosz álmok, orosz valóságok. Új Nemzedék* 1917. március 25. 196–197.

Birnam erdeje s félelmetes útja nem fog megállani sem Szent-Pétervárott, sem Berlinben. Jön tovább az ellenállhatatlan áradat nyílegyenesen Budapest és Bukarest felé.”⁶³ Március végén Déri Imre a *Világban* szintén úgy látta, hogy a háború Európában „hatalmas liberális és demokratikus áramlatot indított el”, kiszélesítve a német demokratikus átalakulásokat, és remélhetőleg lökést adva Magyarországnak is.⁶⁴ Szász Zoltán hasonlóan látta: a „demokrácia kitavaszkodása” a központi hatalmaknál is érezhető – lásd a porosz választójog ígérete, a német parlamentáris kormányforma követelésének megjelenése a sajtóban, IV. Károly javaslata a választójog kiterjesztésére, amelyet Tiszához intézett –, de „amíg Oroszországban valóságos tavaszi áradásról lehet beszélni, itt csak kedves, de igen mérsékelt hevű tavaszi szellőkről”.⁶⁵ Szász szerint a kérdés most már az, hogy nem a Monarchia vette-e át „a legmaradibban kormányzott állam” helyét? Bíró Lajos már egyenlőségjelet is tett a cári Oroszország és a Munkapárt bukása közé,⁶⁶ az általános, egyenlő és titkos választójog hazai bevezetését remélve. Ignotus arra figyelmeztetett, hogy az orosz utcai politizálást, az anarchiát és az abból esetlegesen fakadó önkény példáját elkerülendő, itt az ideje a polgári Monarchiában a szabadságjogok békés, parlamenti kiterjesztésének.⁶⁷

Magától értetődő, hogy az elnyomottak és elnyomók küzdelmét leginkább hangsúlyozó szociáldemokrata vezetők és értelmiségiek tanúsítottak főként érdeklődést az elnyomás – egyszerre abszolutisztikus és imperialisztikus, a marxista megközelítés szerint a legveszélyesebb⁶⁸ – szimbólumát megdőntő orosz forradalom iránt. Valójában azonban a pártvezetők, miközben nagy érdeklődéssel fordultak az orosz események felé, a magyar helyzet forradalmasításával szemben szkeptikusak maradtak. Miként a legtöbben, ők is a békevárásat hangsúlyozták. Az 1917. áprilisi kongresszuson – az orosz forradalomra hivatkozva – a vezetők a reformok még szélesebb körű, parlamenti eszközökkel való népszerűsítése mellett döntöttek, aminek kapcsán Ágoston Péter jogász és tanár ekkor keletkezett naplőbejegyzésében lehangoltan rögzítette magának a vezetők kiábrándító „reálpolitikáját”; ez egyúttal a pártvezetőség és a pártértelmiség közötti különbségekre is rámutat a forradalmakkal kapcsolatos óvatosság tekintetében.⁶⁹

Mitteleuropa vagy Európa?

Áprilisban számos olyan írás is napvilágot látott, amely az orosz forradalomnak a Mitteleuropa-, illetve az Európa-gondolatra gyakorolt hatásával foglalkozott. Ignotus szerint „nagy reakciós lidérc esett le a mellünkről”: azaz most már lehet Oroszország felé köze-

⁶³ Jászi Oszkár: Elindult a Birnam erdője... *Világ* 1917. április 10. 1–2. [cenzúrázott cikk] (Április 4-én előzetes cenzúra alá helyezték a *Világot*.)

⁶⁴ Déri Imre: Hogy látják Berlinben az orosz forradalmat? *Világ* 1917. március 27. 1–2.

⁶⁵ Szász: Az entente lefegyverzése, 1.

⁶⁶ Bíró Lajos: Sorsdöntő napok. *Világ* 1917. június 12. 1.

⁶⁷ Ignotus: Például. *Világ* 1917. június 13. 1.

⁶⁸ Varga: *Háború, forradalom*, 95–98.

⁶⁹ Idézi Varga Lajos: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt. 59. http://acta.bibl.u-szeged.hu/11945/1/tudszoc_007_057-074.pdf (letöltés ideje: 2017. február 26.).

ledni, ám szerinte ez nem elég ok arra, hogy az ország hátat fordítson megszokott gazdasági-politikai orientációjának.⁷⁰ Az orosz forradalom legyen inkább csak minta e régió számára, és a magyar királyság a Monarchián belül maradjon csak „az ún. német koncepcióban”; az Európai Egyesült Államok gondolatát az orosz forradalom inkább „csak kitágítja az Eurázsiai Egyesült államok felé”. A közép-európai államok integrációjának híveként ismert Jászi ebben a kérdésben Ignotusszal szemben foglalt állást: úgy vélte, megszűnt *Mitteuropa* létjogosultsága, sőt éppenséggel a közép-európai országok váltak a nyugati és a keleti demokráciák között a reakciósság „tűzhelyévé”.⁷¹ Szász Zoltán újságíró egyenesen egy „óriási sarmata Svájcot” vizionált Oroszország helyére (ezt akár a Jászi-féle, 1918-as Keleti Svájc-gondolat egyik előképének is tekinthetjük).⁷² Sinkó Ervint is érdemes idézni, aki naplójában – fantáziáját nyilván még bátrabban eleresztve, mint e fenti publikációk szerzői – a kortársak számára meghökkentőbb, de az utókor számára kísértetiesen realiztikus elképzeléssel állt elő; ő az orosz vezetésű pánszlávizmus előretörését látta az orosz forradalomban, ami „a megszervezett és erejét felismert szlávság Európa-ellenes küzdelme az európai szuverenitásért”.⁷³

Az értelmiség forradalmi szerepének és hatalomba kerülésének orosz mintája

Már a háború előtt az európai szocialista gondolkodók is hangsúlyos pedagógiai szerepet szántak a kultúrának a társadalom átalakítását tekintve, nem véletlen tehát, hogy az orosz forradalom kitörését követően a kultúra, és vele kapcsolatosan az írók, az értelmiség szerepe is terítékre került. Amikor felmerült Gorkij neve az új kormány minisztereként 1917 márciusában, a *Világ* szerkesztősége optimistán úgy látta, mi sem bizonyítja ékebben az új orosz kormány kultúra iránti elkötelezettségét, mint hogy Gorkij „diktátora lesz az orosz művészeteknek”.⁷⁴ Sokak szemében a forradalmi kormány „az orosz értelmiség első kísérlete az új orosz társadalmi berendezkedés meghatározására”.⁷⁵ Az értelmiség, és vele együtt a kultúrának a hatalomhoz vezető útja elől minden akadály elhárult, szólt az optimista érvelés: „egyik feje lett a nagy orosz testnek”; „az izmok véres és vad erőfeszítései után az agyvelő, a tudás, a művészeti renaissance következett el”. Magyar értelmezői számára a forradalom azt is példázta – s ezt a baloldali értelmiség saját missziójának tekintette –, hogy az értelmiséggel együtt automatikusan a munkásság, az alsóbb társadalmi csoportok is révbe érnek. Két hónappal később Gorkij további, ezúttal szociáldemokrata

⁷⁰ Ignotus: *Mitteuropa* s az orosz forradalom. *Világ* 1917. április 18. 1–2.

⁷¹ Jászi Oszkár: *Középeurópa és Nyugateurópa*, 3.

⁷² Szász Zoltán: *Az entente lefegyverzése*, 1.

⁷³ Sinkó Ervin: *Szabadkai Napló*, 1917 (Palics-fürdő, 1917. március 16.). In: *Az út - Naplók, 1916-1939*. Szerk. József Farkas – Illés László Bp., 1990. 60–61.

⁷⁴ Sz. n.: Gorkij, a szépművészetek minisztere. *Világ* 1917. március 21. 1.

⁷⁵ Ezerkilenszáztizenhét. Az orosz intelligencia és a forradalom. Szénási Sándor beszélget Szilágyi Ákossal. *Aetas* 7 (1991) 1. sz. 153., 159.

fordulatáról is beszámolt a *Világ*.⁷⁶ A Gorkij miniszterségéről felröppent hír általában is figyelemfelkeltő volt a hazai értelmiség körében: Nagy László az *Erdélyi Szemlé*ben Ambrus Zoltán kinevezését a Nemzeti Színház igazgatójává Gorkij remélt kinevezésével hozta párhuzamba, az „új morál” időszakának nevezve e kettős kinevezést.⁷⁷ Ignotus pedig levont egy külön tanulságot is a szellem emberei számára, amit mai szóval reális utópiának nevezhetnénk: „még az utópiát is akarni és merni kell, hogy réalpolitika lehessen. [...] A mai utópia a holnapi réalpolitika.”⁷⁸ Az orosz értelmiség – magyar követői szemében (is) – hagyományosan egyfajta ellenkultúrát, „a kultúra vallását” képviselte. E reprezentáció azonban az orosz forradalom következtében megváltozni látszott a kortársak számára is – hívta fel a figyelmet Kosztolányi néhány hónappal később, 1917 októberében: „Eddig az orosz írók *nemzeti* terheltséggel léptek az európai közönség elé. Hasonlítottak azokhoz a sápadt, félénk, koraérett gyermekekhez, kiket otthon virgáccsal és szitokkal neveltek, s tiprott lelkükben – talán éppen ezért – az üldözöttek különös, ideges panasza sír fel. Az újakat kaláccsal tartják, megfésülik és megmosdatják, őket is, a hőseiket is, egyelőre – igaz – csak vérben, s aztán majd nyugodtan, boldogan, öntudatosan írhatnak, az egészséges lélek nyíltságával, egy óriási paradicsomkertben; már nem lesznek azok, akiket egykor szerettünk.”⁷⁹

Később, 1918 elején a szibériai hadifogolyként a bolsevik forradalommal szimpatizáló Elek Vidornak köszönhetően Magyarországra is eljutott annak a híre, hogy Gorkij bírálni kezdte az időközben a hatalmat magukhoz ragadó bolsevikokat.⁸⁰ Elek szerint Oroszországban sokan Gorkijjal együtt az értelmiséget is szerették volna visszatuszkolni az elefántcsonttoronyba: „Gorkij csak maradjon meg írónak, ne foglalkozzon politikával, mert nem ért hozzá.”⁸¹ A *Huszadik Század*, ahol Elek írása megjelent, lábjegyzetben jelezte olvasóinak: pártos írást olvasnak, ami jól mutatja a lap távolságtartását az orosz proletárdiktatúrával kapcsolatban.⁸²

Kerenszkij

1917 nyarán a progresszista és baloldali írók, értelmiségiek megpróbálták a júniusban az antant nyomásának eleget tevő, a Monarchia ellen újabb (és egyben utolsó) offenzívát indító orosz vezetést a körülményekhez képest felmenteni. Még május végén Ignotus – aki a különbéke tartósságát tekintve szkeptikus volt –, megértést és türelmet kért az oroszok számára.⁸³ Jászi Oszkár ugyanakkor a Monarchia ellen irányuló Kerenszkij-offenzíva bukásával – Kerenszkij volt a forradalmi Ideiglenes Kormány szocialista hadügyminisz-

⁷⁶ Sz. n.: Gorkij és Alexrod. A hivatalos orosz szociáldemokrácia kialakulása. *Világ* 1917. május 19. 1.

⁷⁷ Nagy László: Ambrus és Gorkij. *Erdélyi Szemle* 1917. április 1. 110.

⁷⁸ Ignotus: Utópia s réalpolitika. *Világ* 1917. április 26. 1–2.

⁷⁹ Kosztolányi Dezső: Orosz írók. *Pesti Napló* 1917. október 21. 5.

⁸⁰ Elek Vidor: Gorkij Leninék ellen. *Huszadik Század* 18 (1918) 2. sz. 58.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo. 57.

⁸³ Ignotus: Két és egy félhét forradalom, 1–2.

tere, majd miniszterelnöke –, Leninék növekvő jelentőségét észlelte: a „leninizmus nem különbékét jelent, hanem az összes frontok leszerelését és befelé fordítását: az általános proletárforradalmat [...], általános belső barrikádokat”, vélekedett.⁸⁴ A Monarchia nyári katonai győzelmének ismeretében Szász Zoltán pedig azt hozta fel a Kerenszkij-kormány mentésére, hogy a békét mint „hosszas, lankadatlan fáradozás gyümölcset kell felfognunk”, de ez legalább már a nyílt békekövetelés időszakára, amit jól mutat, hogy a háborús hírek már elhomályosulnak a békebeszédok és akciók mögött.⁸⁵ Ekkorra a Kerenszkij-kormányt felmenteni igyekvő értelmiség számára már nemcsak az orosz forradalom, hanem az általános demokratizálás lett a béke garanciája. Déri Imre például „a rendiséggel és a reakcióval leszámoló” „új Európa” kialakulásának első lépéseként látta az orosz forradalmat, másodiknak pedig a német átalakulást; szerinte csakis ez az új Európa vethet véget a háborúnak.⁸⁶ Kassák Lajos *Oroszok – 1917* című, a szeptemberi *MA* címlapján megjelent verse is a béke- és forradalmi remények (sőt forradalmi messianizmus) együttesét hangsúlyozta.⁸⁷ Későbbi önéletírásában kiemelte, mintegy Várnai Zseni versére rímelve: „Te-kintetünket Oroszország felé irányítjuk, mert ott vágják el újtját legelőbb a háborúnak, és ott emelték először magasra a fölszabadulás zászlaját.”⁸⁸

A februári forradalom hatása a magyar irodalmi életre és a pacifizmusra

A februári orosz forradalom azzal, hogy felszínre hozta a nyilvánosságban a békevárás,⁸⁹ az irodalmi életben belüli erőviszonyokra is hatással volt. A pacifista *Fortissimo* miatt a *Nyugat* március eleji elkobzása végül nem vezetett a szerző, Babits Mihály ellen „vallás elleni vétéség” vádjára alapozott büntügyi eljárás lefolytatásához.⁹⁰ Másfél-két évvel korábban még sor került – fegyelmi eljárás keretében – tanári állásából való elbocsátására és egy vele szembeni rágalomhadjáratra. Pár hónap leforgása alatt a helyzet azonban az ellentétébe fordult: azok, akik 1917 márciusában még felháborodtak az inkriminált költeményen, augusztusban már igazságtalannak tartották a vádat,⁹¹ majd amikor azt hivatalosan is visszavonták, Babits, Herczeg Ferenc javaslatára bekerült a Petőfi Társaság tagjelöltjei közé, és az év végén be is választották a hivatalos irodalmi társaságba. Mi, ha nem a februári orosz forradalom és a háború befejezésének reménye vezetett a hivatalos írók álláspontjának a megváltozásához,

⁸⁴ Jászi Oszkár: A vajúdjó béke. *Világ* 1917. július 22. 1.

⁸⁵ Szász Zoltán: Békesztratégia. *Új Idők* 1917. augusztus 12. 9–10.

⁸⁶ Déri Imre: Az új Európa felé. *Világ* 1917. július 22. 11–12.

⁸⁷ Kassák Lajos: *Oroszok – 1917*. *MA* 1917. szeptember 15. (Címlap.)

⁸⁸ Kassák: *Egy ember élete*, 332.

⁸⁹ Lásd pl. Karinthy Frigyes: Békeusztók, háborúapostolok. *Pesti Napló* 1917. március 24. 7. 1917-ben az uralkodó titkos különbéke-tárgyalásokat is folytatott „területi integritást biztosító minimális program” céljával, amelyek azonban nem vezettek eredményre. (Galántai: *Magyarország az első világháborúban*, 409.)

⁹⁰ Lásd pl. Bihari Péter: *1914 – A nagy háború száz éve*. Bp., 2014. 409.

⁹¹ Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája*. A–B. Bp., 2015. A [1915–1918] 67.

nevezetesen ahhoz, hogy az egyik pillanatban még vallásghalázzal megvádolt szerzőnek néhány hónap elmúltával megadták a lehetőséget, hogy koszorús költő legyen?!

Összegzés

A radikális jobboldaltól a radikális szocialistákig vizsgált értelmiségi csoportok közös jellemzőjének tekinthető, hogy mindannyian az eszmék emberei voltak, akik előzetes ismereteik, racionális tudásuk mellett teóriáikra, spekulációikra, reményeikre, érzelmeikre, előítéleteikre is hagyatkoztak a forradalmi Oroszország értelmezésében. A politikusokkal szemben nem politikai tapasztalatok, reálpolitikai megfontolások vezették őket, és – eltekintve például az Oroszországban tartózkodó diplomatákkal, sajtótudósítókkal – közvetlen tanúi sem voltak az eseményeknek. Az 1917-es fogadtatás a korabeli magyar értelmiséget jellemző sokrétű eszmevilágban, az értelmiség itthoni kulturális és politikai környezetében gyökerezik. Mindazonáltal áttekintésünk még befejezetlen, hiszen az októberi hatalomátvétel 1917–1918-as recepciójának bemutatása nélkül nem lehet teljes képet alkotni a forradalmi Oroszország hazai fogadtatásáról.